

savaş, devletin parçalanmasına yol açarken, «Osmanlı Mirası»nın da nihayet imhası hedefi, Sırp/Karadağ ve Hırvatlar arasında, kendi aralarındaki münafereği de unutturacak boyutta bir yer tutar : Bosna - Hersek, bu ortak düşmanlığın hedefi ve tasfiye edilmek istenen mirasın bizzât kendisidir. Kültür varlığının imhasına tevessül ve «Etnik Temizlik», bunun yalnızca birer vasıtasıdır.

Dr. Weithmann eserinde, Bulgaristan'daki durumu da aynı şekilde ele alır. Türk nüfus ve Bulgarlaştırma girişimlerinin sebeplerini ve hedeflerini açıkça ortaya koyar. Romanya, Macaristan ve Çekoslavakya'daki azınlık, dolayısıyla çeşitli milletlerin bir arada yaşama mecburiyetinden gelen ve tarihin ağırlığını taşıyan meselelerine ustaca değinir ve bunların, tarih içindeki serüvenini takib eder ve gösterir.

Dr. Weithmann'm eseri, ele aldığı olaylar hakkında doğru ve saptırılmamış bilgiler edinmek isteyenler için vaz geçilmez bir kaynak durumundadır ve olayların devam etmekte olduğu bir zamanda yayımlanmış olmasında büyük fayda vardır. Kendisinin aldığı akademik terbiye, eserin yüksek seviyesinin teminatı olmuştur. Bu değerli eserin kısa zamanda Türkçeye kazandırılmasını hararetle tavsiye ederim.

Kemal BEYDİLLİ

Prof. Dr. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. TTK. Ankara 1991, S. 410

«Bu araştırmada Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları genel başlığı altında birinci elden kaynaklardan edindiğimiz ve çok az bilinen ya da hiç bilinmeyen kimi bilgileri aktarmaya çalışacağız. Genel yorumlardan ve sonuçlardan bilerek sakınıyoruz. Amacımız, öncelikle neyin nerede ne zaman, nasıl olduğunu, kurum ve kuruluşların içinde buldukları gerçek durumu saptamaktır», diyen müellifin «Sunuş» kısmında (s. XII) dile getirdiği bu husus, eserin genel yapısını ifşa eden özlü bir tanıtma gibidir. Gerçekten değerli araştırmacının ele aldığı konular, devrin, inceleme safhasına yer yer henüz yeni

girişilen bakir meselelerini oluşturmaktadır. Konuların işlenmelerindeki çetinlik altında, ilk olmaktan gelen zorlukların yatmakta olduğu şüphesizdir. Ama ortaya çıkan çalışmanın da, bu anlamıyla temel, kalıcı ve uzun zamanlar değerini muhafaza edecek ve kullanılacak bir araştırma, bir müracaat eseri olma vasfına daha ilk anında sahip olduğu görülmektedir.

Eser genel olarak iki anabölüm üzerine tertib edilmiştir : III. Selim'in tahta çıkışından (1789) Tanzimat'ın ilânına (1839) kadar geçen devir birinci anabölümü; bu tarihten I. Meşrutiyete (1876) kadar gelen devir ise ikinci anabölümü oluşturmaktadır. Ele alınan konu ve müesseseler, müellifin de belirttiği gibi, herbiri ayrı birer büyük incelemeye konu olabilecek niteliktedir. Eser, Arşivlerimizde mevcut çeşitli belgeler dışında özellikle İstanbul dışı yerleşim birimleri hakkında gerçek birer hazine olan *Şer'iye Sicilleri*'ndeki malzemelere dayanmaktadır. Eser, 19. yüzyılın başında Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu genel durumu gözler önüne seren sağlam bir özet bilgi ile başlar, devletin siyasî ve ekonomik zafiyyeti aksettirilir. Daha sonra yönetim merkezi olan Anadolu Kentleri, teknik yönleriyle incelenmeye alınır : Eyalet ve Sancak Yönetimi, Voyvdalık kurumu, Âyânlık, müellifin özgün çalışmalarından bir diğerini teşkil eden Muhtarlık Örgütünün Kurulması, Mahalle İmamları, Şehir Kethüdası, Nüfus İşleri - Kent Nüfusu, Onarım ve Yapım İşleri... Bu kentlerde askerlik ve iç güvenliğin sağlanması ile ilgili meseleler, yine müellifin ilk defa ele alınan özgün çalışmalarının mahsülüdür : Nizâm-ı Cedid askerlerinin Anadolu'da da oluşturulması ve bunda -Rumeli'de yaşayan fiyasko ile karşılaştırıldığında- büyük bir başarı kazanılması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yapılan askerî düzenlemeler, özellikle yeni bir ordu olarak teşkil edildiği haklı olarak vurgulanan Redif Teşkilâtı'nın kurulması, Anadolu'daki gelişmeleri aksettiren son derece değerli incelemelerdir.

İç Güvenliğin tesis ve korunması için alınan önlemler, imparatorluğun zafiyet noktalarının başında yer tuta gelmiştir. Celâli İsyânları'ndan beri gelen *Levend*, *Kapısız*, *Delil* ve benzeri (Rumeli'de *Haydutluk* ve *Dağlı Eşkiyaları* gibi) isimlerle adlandırılan eşkiyalık hareketleri, devlet otoritesinin kurulmasında uzun ve zorlu bir mücadelenin göğüslenmesini gerektiren meseleler olmuş-

tur. Nizâm-ı Cedid askerlerinin bu gibi iç güvenliği bozan unsurlara karşı başarı ile kullanılmış olduklarının, tesbiti, araştırma odağı ve bilgi dağarcığı genelde taht merkezinde yoğunlaşmış tarihciliğimize, Anadolu'daki gelişmelerin dikkatle takib edilmesi gerektiğine bir defa daha işaret etmektedir. İç güvenliğin, II. Mahmud devrindeki sorunları ve iç güvenliğin sağlanması ve korunması yönünde alman çeşitli ve etkili tedbirler, netice itibariyle devlete karşı çıkanların ortadan kaldırılması için verilen mücadelelerin, merkezî bir otorite oluşturulmadan sapılması ve ilerlenmesi mümkün olmayan Tanzimat yolunun en çetin duraklarından birini teşkil ettiği, eserin bu bölümünün incelenmesiyle gözler önüne serilmektedir. (s. 63 - 72). Bu bağlamda ele alınan konulardan birini teşkil eden Kadılık Kurumu ve Yargı, Mahkemelerin İşleyişi ile Mahkeme Görevlileri, sosyal yapının zafiyet noktalarını açık bir şekilde ortaya çıkartmaktadır. Eğitim ve Öğretim bahsi ise bunun ayrı bir delili gibidir. (s. 79 - 100).

Adli teşkilâtın islâhı ve adalet ile iş görebilecek bir hale sokulması, Eğitim ve Öğretim konusunda çağdaş telakkide yapılmak istenilenler 19. yüzyıl boyunca uğraşılan en önemli meselelerin başında yer alması tesadüf değildir. Avrupa bilgi birikiminin idhaline muhtac ve teknik yetersizlik içindeki devleti, geniş gayrimüslim tebeasımı «Millet Sistemi» statüsündeki hukukî durumuyla idare edebilmesi artık mümkün değildir. Klasik sistem vaktini doldurmuştur. Yeni uygulamalar ise köklü değişiklikleri elzem kılmaktadır. Hukuk sistemi, eğitim ve öğretim gibi ağırca gelişecek bir süreç içinde olsa bile, yeni devrin icabatı içine sokulmak zorunda kalacaktır. 1839 ve 1856 Fermanlarıyla gayrimüslimlere verilen yeni haklar, (özellikle Müslümanlarla eşit olmamanın ilgası ve politik kısıtlılık halinin sona erdirilmesi), Müslüman halkın Batı anlamındaki müessese ve telakkilerle mevcut düzenin dışında yeni yapılaşmalara yöneltilmesi, giderek devletin temel yapısını değiştirecek boyutlara varacaktır. Çağdaş devletin klasik tarzını kaybetmiş ve çağın dışında kalmış Medrese Eğitimi ile ayakta duramayacağı, bu tür müesseseler üzerine eğilmemiş olan II. Mahmud'un açtığı yeni okullarının ise, ancak belirli ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan ve genelde kifayetsiz kuruluşlar olduğu, Anadolu Kentleri'ndeki eğitim düzeyinin ise bu genel za-

fiyyetin birer parçası olduğunun tesbiti önem kazanmaktadır : «... Tanzimat'ın ilânı tarihine kadar İstanbul dışında hiçbir şehir merkezinde eğitimde çağdaşlaşma yolunda bir girişim olmamıştır» (s. 96) yargısı, bu konuda başkaca birşey söylemeyi gereksiz kılmaktadır. Eğitim meselesi, daha doğrusu çağdaş olmayan genel eğitimsizlik, imparatorluğun çöküşünde, bilmen, hep sıralana gelen, dile pesenk sâiklerin artık en baş sıralarında zikredilmesi gereken bir unsur sayılmalıdır.

«Tanzimat Öncesi Anadolu kentleri'nin Ekonomik Yapıları» ünvanıyla başlayan İkinci Bölüm (s. 101 - 180), çeşitli konuları ele almaktadır : Genel ekonomik durumu özetleyen girişi, Vergi Para, Ticaret bahisleri takib etmektedir. (s. 101 - 118). İçteki yaygın anarşik durum ilaveten 18. yüzyılın çeyreğinde başlayan ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde de kısa fasılalarla devam eden büyük savaşlar (1768 - 1774 Rus, 1787/88 - 1791/92 Avusturya/Rus, 1798 - 1802 Fransız, 1806 - 1812 Rus) yol açtığı ekonomik çöküntü, «kadîm» düzenden «cedîd» düzene geçişi engelleyen, sürümce-medede bırakan gelişmelerin hakim unsurunu teşkil etmekle beraber, genelde siyasî olaylar ve siyasilerin takib ettikleri siyaset, başarı ve başarısızlığın izâh sebebi olagelmıştır. Yapılan reformların giderlerini karşılamak üzere ihdas edilen, modern «Fon»lar demek olan müstakil «Hazine»lerin, devlet hazinesinin ihmaliyle, kaynakların o tarafa yöneltilerek ve kayırılarak takviyesi, bunların kullanımındaki toplumun mevcut dengelerini bozan harcamalar ve su-i istimâller, neticede teşebbüs edilen reformların aleyhine oluşan muhalefetin bir araya gelmesine yol açmıştır.

Vergi politikası her devrin ve hemen her iktidarın en önde gelen meselesini teşkil etmiştir. «Tanzimat öncesi Osmanlı döneminde halktan çeşitli adlarla alınan vergilerin bütününe ele almak ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir», diyen müellif ile aynı fikirde olmamak mümkün değildir. Buna rağmen, konu ile ilgili yapılan kısa özetlemede, klasik vergi tertipleri dışında, önemli değişikliklerin, özellikle yeni «Fon»lara tahsis edilen pekçok vergi kalemlerinin oranlarının arttırılmasının, aynı şekilde yeni vergilendirilmelere II. Mahmud devrinde de («İhtisap Rüşumu» gibi adı, «İlâne-i Cihâdiyye», «Sâlyâne» gibi fevkalâde) gidilmiş olduğunun vurgulanması yeterli olmuştur. (s. 105 - 106). Devlet

giderlerinin % 70 oranında askerî harcamalara sarf etmek mecburiyetinde kalan bir devletin, halkına çeşitli isimler altında tahmil ettiği vergi çeşni ve yükünü garipsememek lâzımdır!

Tedavül eden Para, dolayısıyla Para çeşni bolluğu ve sıkca rastlanan bir yöntem olarak, devlet giderlerini karşılayabilmek amacıyla sık sık tevessül edilen paranın âyârı ile oynamalar hakkında ve Ticarî durum ile ilgili olarak verilen özlü bilgiler akabinde (s. 107 - 118), «Kentlerin Ekonomik Faaliyetlerinin Denetimi» kısmına geçilmektedir. Esnaf Örgütleri, Narh (s. 119 - 130); «Kentlilerin Ödedikleri Başlıca Vergiler» genel başlığı altında : İhtisap Rûsumu, Tokat, Bursa, Ankara, Sivas esnaflarının ödedikleri İhtisap Vergisi örneklemeleri, «Şer'iyye Sicilleri»nden istihrac edilmek suretiyle ve çeşitli kalemleriyle geniş bir şekilde aksettirilmiştir. (s. 131 - 144). İlâne-i Cihâdiye, Avârız ve Nüzul Vergisi, İmdâd-ı Hazariye, İmdâd-ı Seferiye gibi vergiler kentlilerin ödedikleri diğer olağan vergi kalemlerini teşkil etmektedir. Bu kısımda yer alan ve müellifin zorlu bir çalışmayı ihtiyar ettiğinin delili olan, «Sâlyâne ve Tevzi Defterleri» ile ilgili olarak verdiği özgün bilgiler (s. 148 - 170), malzemesini yine Şer'iye Sicilleri'ne dayandırmaktadır.

Üçüncü Bölüm, «Tanzimat Döneminde Genel Durumu (1839 - 1876)» başlığını taşımakta, dolayısıyla eserin ikinci büyük kısmına geçilmektedir. Bu devir hakkında verilen giriş mahiyetindeki genel siyasî ve ekonomik malumattan (s. 172 - 180) sonra, «Yeniliklerin Kararlaştırılması ve İlk Uygulamalar» genel başlığı altında : Hükümet Örgütü, Meclis-i Vâlâ-yı ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Âli-i Tanzimat, Ülke Yönetiminde Tanzimat'ın Uygulanması, Uygulamayı Denetleme Girişimi : Teftiş, Eyalet Temsilcilerinin İstanbul'a Çağrılmaları : İmar Meclislerinin kurulması (s. 181 - 102) bahisleri yer almaktadır. «Yönetimde Yasal Düzenlemeler» ve «Yeni Yönetim Kurumları» başlıkları altında : Muhassılık, Eyalet Meclisleri, Valilik ve Eyalet Yönetimi, Defterdarlık, Sandık Eminliği ve Diğer Görevliler; Sancak Yönetimi : Kaymakamlık, Kaza Yönetimi : Kaza Müdürlüğü yine malzemelerini arşiv ve Şer'iye Sicillerinden alan bilgilerle işlenmişlerdir. (s. 203 - 248).

«Abdülaziz Döneminde Ülke Yönetimi (1861 - 1876)» ayrı bir bahis olarak ele alınmıştır. (s. 249 - 254). Bunu, «Ülke ve Kent

Yönetiminde Meclislerin Etkinlikleri» başlığı altında, Vilayet İdâre Meclisleri, Liva İdâre Meclisleri, Kaza İdâre Meclisleri, İdâre Meclisleri Üyelerinin Seçilmeleri, Vilayet Umûmî Meclisleri, çeşitli İhtisas Komisyonlarının işlenmesi takib etmiştir. (s. 225 - 272). Kentlerde Belediye Örgütlerinin Kurulması (s. 273 - 278), Yargı Alanında Yeni Düzenlemeler (s. 279 - 283), Eğitim ve Öğretim - Basın (s. 284 - 287), 1869 Maarif-i Umûmiye Nizâmnamesi (s. 287 - 290), Islâhânelerin Açılması (s. 290 - 291), Basın - Yayın ve Vilayet Yıllıkları (s. 290 - 293) ele alınan diğer özgün konuları oluşturmaktadır.

«Haberleşme ve Ulaşım» genel başlığı altında, Posta Örgütünün Kurulması, Telgrafhânelerin Açılması, Kara, Demir ve Deniz Yollarıyla ulaşım ve Sağlık konularına yer verilmiştir. (s. 294 - 312). Anadolu Kentlerinde askerlik alanında yapılan düzenlemeler, Nizamiye Askeri, Redif kuvvetleri, Zabtiye Teşkilâtının Kurulması (s. 313 - 323) gibi konuların işlenmesinden sonra, «Sosyal Yaşantı»yı aksettiren araştırma ile bu bölüme son verilmiştir. «Anadolu kentleri'nin Ekonomik Yapıları (1840 - 1875)» genel başlığı altında toplanan Dördüncü Bölüm şu bahislerden oluşmaktadır : Genel Ekonomik Durum, Para Konusu, Bankaların Kuruluşu, Maliyede Yapılan Düzenlemeler - Vergiler, Sanayi, Ticaret (s. 333 - 360) ; İzmir, Trabzon, Adana, Bursa şehirlerinin ekonomik yapıları (s. 360 - 371). Eser, kullanılan geniş arşiv ve Şer'îye Sicil Defterleri'nin dökümleri ve seçilmiş Bibliyografya ile sona ermekte, analitik bir fihrist bu mükemmel çalışmayı tamamlamaktadır. (s. 373 - 410).

Prof. Dr. Musa Çadircı'mın bu eserinin, uzun zamanlar içinde yapmış olduğu çeşitli çalışma ve incelemelerinin bir muhassılası olduğu, bibliyografyada da gösterilen ve kendisine ait olan çok sayıdaki değerli ve özgün araştırmalarından anlaşılmaktadır. Aynı tarz çalışmaların imparatorluğun diğer bölgelerini de içine alacak bir şekilde tamamlanmasını ve yakın dönemler için daha sıhhatli bir tablo elde edilmesine bu şekilde yardımcı olunmasını temenni etmekteyiz. Aynı tarzda bir çalışmayı, II. Mahmud devrinde Manastır Kazası örneğinde inceleyen ve Tanzimat öncesi Rumeli Vilayetlerinde yapılan bu tür reformları, aynı kaynaklardan istifade ile ve Manastır Kazası'nı ele alarak ilim âlemine sunan Michael

Ursinus'un değerli araştırması (*Regionale Reformen im osmanischen Reich am Vorabend der Tanzimat. Reformen der rumelischen provinziälgouverneure im Gerichtssprengel von Manastir (Bitola) zur Zeit der Herrschaft Sultan Mahmuds II. (1808 - 1839)*. Berlin 1992, K. Schwarz Verlag. S. 325.), Prof. Dr. Musa Çadırcı'nın tanıtmaya çalıştığımız bu eserine güzel bir katkı oluşturmaktadır.

Kemal BEYDİLLİ

AFAF LUTFI AL-SAYYID MARSOT, *Egypt in the reign of Muhammed Ali*, Cambridge : Cambridge University Press, 1984, X + 300 s.

Son yıllarda arşiv kaynakları üzerinde yoğunlaşan çalışmalar ve bunların mahalli tetkikatla takviyesi ilmi araştırmalarda esas teşkil etmeye başlamış ve Mısır'daki Osmanlı idaresinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bilhassa Dodwell'm eserinin¹ 1967'de tekrar basılması, yeni malzemelerin ışığı altında Mehmed Ali Paşa'nın yeni bir biyografisini yazma ihtiyacını açıkça ortaya koymuştur. Profesör Marsot, bu ihtiyacı karşılamak ve Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki idaresi dönemi ile alakalı olarak batılı tarihçilerce kaleme alınan eserlerdeki yanlış anlaşılma ve tefsirleri husûsen Mısır arşivi belgelerine dayanarak yeniden değerlendirme düşüncesi ile incelemeye çalıştığımız eseri kaleme almıştır.

Eser, esas itibariyle bir önsöz, onbir bölüm ve bir sonuçtan oluşmakta olup, ayrıca kitabın sonuna dipnotlar toplu olarak bölüm esasına göre konulmuş ve bunu takiben kitapta geçen Arapça ve Türkçe terimleri ihtiva eden bir lügatçe, seçilmiş bibliyografya ve indeks verilmiştir. Müellif, önsözde kendisini böyle bir eseri kaleme almaya yöneltten sebepleri izah ettikten sonra, eserin ilk bölümünde, Memluk beylerinin idaresi altındaki Mısır'ın genel bir resmini çizerek, Avrupa ile yapılan ticaret, bölgenin vergi ve toprak sistemi, Mısır'ın politik ve ekonomik yapısında meydana gelen

1 Henry Dodwell, *The Founder of Modern Egypt*, Cambridge University Press, 1931.